№3-4/2008

ეფექტიანობის კრიტერიუმი წარმატებული ბიზნესის საპირწონე

აზიკო სისვაძე

ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი, სრული პროფესორი

ეფექტიანობის თეორიის ერთ-ერთი ცენტრალური პრობლემა წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის ისეთი კრიტერიული მაჩვენებლის დამუშავებაა, რომელიც წარმოების დაჯამებულ შედეგიანობას ასახავს. ასეთი მაჩვენებლის არსებობის აუცილებლობა იმითაა გამოწვეული, რომ ეფექტიანობის ჯერჯო მაჩვენებელთა სისტემა არ იძლევა წარმოების ეფექტიანობის სრულად ასახვის საშუალებას.

სამეურნეო პრაქტიკაში არც თუ ისე იშვიათია შემთხვევები, როდესაც ეფექტიანობის მაჩვენებელთა ერთი ჯგუფი უმჯობესდება, ხოლო მეორე ჯგუფი უარესდება. უფრო მეტიც, ეკონომიკის პროგრესული განვითარების პირობებშიც კი ეფექტიანობის ზოგიერთი მაჩვენებლის, მაგალითად, კაპიტალუკუგების შემცირება კანონზომიერი მოვლენაა. ამ შემთხვევაში პასუხს კითხვაზე, თუ როგორია მთლიანად ეროვნული წარმოებისა თუ ფირმის ეკონომიკური ეფექტიანობის მოძრაობის ძირითადი ტენდენცია, მხოლოდ ეკონომიკური ეფექტიანობის კრიტერიუმი იძლევა.

უპირველესი პრობლემა, რომელიც ეფექტიანობის კრიტერიუმის კვლევის პროცესში ავტორთა ნაწილი სვამს, იმაში გამოიხატება, რომ შესაძლებელია თუ არა ამ მაჩვენებლის რაოდენობრივი გამოსახვა. სწავლულ ეკონომისტთა ნაწილი ამ კითხვაზე უარყოფითად პასუხობს და მიიჩნევს, რომ ეფექტიანობის კრიტერიუმი წმინდა აბსტრაქტული ცნებაა რაოდენობრივი განზომილებების გარეშე. ჩემის აზრით, მოცემულ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ერთი მოვლენის თვისებრივი და რაოდენობრივი მხარეების დაუსაბუთებელ გამიჯვნასთან. ისევე როგორც ეფექტიანობის კატეგორიას, ეკონომიკური ეფექტიანობის კრიტერიუმსაც თვისებრივი და რაოდენობრივი განსაზღვრულობა გააჩნია.

თვისებრივი თვალსაზრისით, ეკონომიკური ეფექტიანობის კრიტერიუმი აფასებს წარმოების ფუნქციონირების ისეთ ხარისხობრივ მდგომარეობას, რომლის დროსაც უახლესი ტექნიკისა, ტექნოლოგიისა და წარმოების ორგანიზაციის ბაზაზე მიიღწევა წარმოების ფაქტორების სრული დატვირთვა, მათი მაქსიმალური შემოსავლიანობა და ბაზარზე სამეწარმეო სუბიექტების მყარი წონასწორობა, იმ პირობით, რომ შელახული არ იქნება თუნდაც ერთი ინდივიდის ეკონომიკური ინტერესები სამეწარმეო სუბიექტის შიგნით თუ გარეთ.

რაოდენობრივი თვალსაზრისით, წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის კრიტერიუმის ცნების ქვეშ იგულისხმება ეფექტიანობის ისეთი შემაჯამებელი რაოდენობრივი მაჩვენებელი, რომელიც ასახავს ეკონომიკური სისტემის ძირითადი მიზნის მიღწევის ზომას შემოსაზღვრული წარმოების ფაქტორებისა და ტექნიკურ შესაძლებლობათა პირობებში.

ზოგადი სახით ეფექტიანობის კრიტერიული მაჩვენებელი გამოითვლება წარმოების ძირითადი მიზნის ამსახველი შედეგობრივი მაჩვენებლის შეფარდებით ამ შედეგის გამომწვევ დანახარჯებთან. მაგრამ, რამდენადაც სამეურნეო საქმიანობის მიზნები მიკროეკონომიკისა და მაკროეკონომიკის დონეებზე საკმაოდ განსხვავებულია, არაერთგვაროვანი იქნება ეფექტიანობის შესაბამისი კრიტერიუმებიც. ამდენად, **მიუღებლად უნდა მივიჩნიოთ ეფექტიანობის ერთიანი გამჭოლი კრიტერიუმის არსებობა, რომელიც სამართლიანი იქნება როგორც მიკროეკონომიკის სამეწარმეო სუბიექტებისათვის, ისე ეროვნული ეკონომიკისთვისაც, როგორც ამას ცალკეული ავტორები გვთავაზობენ**.

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ფირმის საქმიანობის უზენაესი მიზანი და ძირითადი შედეგობრივი მაჩვენებელი მოგებაა, მაგრამ ეკონომიკის მეცნიერებაში ჯერ კიდევ არ არსებობს აზრთა ერთიანობა იმის შესახებ, თუ რომელი მაჩვენებლით გამოისახოს წარმოების დანახარჯები. ზოგიერთი თვლის, რომ არსებობს დანახარჯობრივი და რესურსობრივი ეფექტიანობის კრიტერიუმები. პირველ შემთხვევაში წარმოების კრიტერიული ეფექტიანობა განისაზღვრება მოგების შეფარდებით წარმოების ფაქტორების მიმდინარე დანახარჯებთან, ხოლო მეორე შემთხვევაში მთელ ინვესტირებულ რესურსებთან. ეს მოსაზრება სერიოზულ დაზუსტებას მოითხოვს, რადგან ეფექტიანობის კატეგორიის თვისობრივი

განსაზღვრულობიდან გამომდინარე წარმოების მიზნის ერთიანობა ეკონომიკური ეფექტიანობის ერთი კრიტერიუმის არსებობას განაპირობებს.

ძირითადი მოთხოვნა, რომელიც ფირმის მასშტაბით წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის კრიტერიუმს წაეყენება, იმაში გამოიხატება, რომ მან უნდა ასახოს წარმოების ნივთობრივი და პიროვნული ფაქტორების როგორც ინვესტირებული რესურსების, ისე მათი მიმდინარე დანახარჯების ეფექტიანობის ამსახველ კერძო მაჩვენებელთა მთელი სისტემა და მათი გამოყენებისა თუ კვლავწარმოების შედეგიანობა. ეს ფაქტორები წარმოების პროცესში მოცემულია ძირითადი კაპიტალის, საბრუნავი საშუალებების, მიწის და სამუშაო ძალის სახით, რომელთა ერთობლივი ფუნქციონირების შედეგი ფირმის მთლიანი მოგებაა.

სამეურნეო პრაქტიკაში წარმოების კრიტერიული ეფექტიანობის დახასიათებისთვის გამოიყენება რენტაბელობის ორი მაჩვენებელი: **დანახარჯების რენტაბელობა** და **წარმოების რენტაბელობა**.

დანახარჯების რენტაბელობა გაიანგარიშება მთლიანი მოგების შეფარდებით ფირმის ბუღალტრულ ხარჯებთან, ანუ თვითღირებულებასთან:

$$R_1 = \frac{TP}{C_M + C_A + W} \to \max$$

სადაც R_1– დანახარჯების რენტაბელობის მაჩვენებელია; C_M– მატერიალური რესურსების დანახარჯები; C_A- ძირითადი კაპიტალის ცვეთის ღირებულება, ანუ ამორტიზაციაა; W – შრომის ანაზრაურების ხარჯები –ხელფასი.

წარმოების რენტაბელობა განისაზღვრება მთლიანი მოგების შეფარდებით ძირითადი კაპიტალის და ნორმირებულ საბრუნავ საშუალებათა ჯამთან, სადაც ნორმირებულ საბრუნავ საშუალებებს მიეკუთვნება საწარმოო მარაგი, დაუმთავრებელი წარმოება და მზა პროდუქციის ნაშთი:

$$R_2 = \frac{TP}{K_A + K_n} \to \max$$

სადაც R_2–წარმოების რენტაბელობაა; K_A– ძირითადი კაპიტალი; K_n- ნორმირებული საბრუნავი საშუალებებია.

დანახარჯების რენტაბელობის გაანგარიშების წესიდან გამომდინარეობს, რომ იგი წარმოების ფაქტორთა მიმდინარე დანახარჯების ეფექტიანობას ახასიათებს და ვერ ასახავს მათი, როგორც ინვენსტირებული რესურსების ფუნქციონირების შედეგიანობას. ამ თვალსაზრისით უფრო სრულყოფილია წარმოების რენტაბელობის მაჩვენებელი, რომელშიც აისახება როგორც ინვესტირებული რესურსების, ისე მათი მიმდინარე დანახარჯების ეფექტიანობა, რადგან მოგების სიდიდე მიმდინარე დანახარჯების ეკონომიაზე უშუალოდაა დამოკიდებული.

წარმოების რენტაბელობის არსებული მაჩვენებლის საფუძვლიანი ანალიზი გვაჩვენებს, რომ ღირსებებთან ერთად მისთვის არსებითი ნაკლოვანებებია დამახასიათებელი, რაც შემდეგში გამოიხატება:

პირველი, ნორმირებულ საბრუნავ საშუალებებში არ შედის ბანკში ფირმის ანგარიშზე რიცხული ფულადი სახსრები, სადაც მიმდინარე თანხების სახით, აგრეთვე ამორტიზაციისა და წარმოების განვითარების ფონდებში წლების მანძილზე საკმაოდ დიდი თანხები გროვდება. ფირმას მათი ალტერნატიული გამოყენების გზით დამატებითი მოგების მიღების საკმაოდ დიდი შანსი გააჩნია;

მეორე, წარმოების რენტაბელობის მაჩვენებელში არ ჩანს სამუშაო ძალის დაქირავებაზე გაწეული ინვესტირებული სახსრების ეფექტიანობა.

ზოგიერთი სწავლული ეკონომისტი თვლის, რომ წარმოების კრიტერიული ეფექტიანობა შეიძლება დაბანდებული კაპიტალისა და ხელფასის წლიური ფონდების დაჯამების გზით განისაზღვროს. ეს მოსაზრება სერიოზულ დაზუსტებას მოითხოვს, რადგან **კაპიტალი ინვესტირებული რესურსია, ხოლო გაცემული ხელფასი მიმდინარე დანახარჯი და შესაბამისად მათ სხვადასხვა განზომილებები გააჩნია**. ამიტომ დაბანდებული კაპიტალის ღირებულებას უნდა დავუმატოთ არა მთლიანად ხელფასის წლიური ფონდი, არამედ მისი ის ნაწილი, რომელიც კაპიტალის მსგავსად ინვესტირებულია წარმოების პროცესში. ამასთან, ინვესტირებულ რესურსებში, ძირითად კაპიტალთან ერთად აისახება წმინდა საბრუნავი საშუალებები ფირმის ფულად სახსრებთან ერთად. ამ გარემოებათა გათვალისწინებით სამრეწველო ფირმის ეკონომიკური ეფექტიანობის კრიტერიუმი შემდეგი სახით ჩაიწერება:

$$Э = \frac{TP}{K_A + K_r + W_J}$$

სადაც **Э** – წარმოების კრიტერიული ეკონომიკური ეფექტურობაა; K_r-წმინდა საბრუნავი საშუალებები; W_J – ინვესტირებული ხელფასი.

თვითონ მოგება, როგორც წარმოების მიზნის ამსახველი შედეგობრივი მაჩვენებელი, ამ ფაქტორთა მიმდინარე დანახარჯების ეკონომიაზეა დამოკიდებული. შესაბამისად, წარმოების ინტეგრალური ეფექტიანობის ჩვენს მიერ შემოთავაზებულ მაჩვენებელში აისახება წარმოების ნივთობრივი და პიროვნული ფაქტორების, აგრეთვე ფირმის ფულადი სახსრების, როგორც ერთდროული, ისე მიმდინარე დანახარჯების ყაირათიანობა და ამდენად, უფრო სრულად გამოხატავს წარმოების ჯამურ ეკონომიკურ ეფექტიანობას, ვიდრე რენტაბელობის არსებული მაჩვენებლები.

ეფექტიანობის წარმოდგენილ კრიტერიულ მაჩვენებელში გასარკვევია ჩვენს მიერ ახლად შემოტანილი ინვესტირებული ხელფასისა და წმინდა მატერიალური საბრუნავი საშუალებების ცნებები და მათი გამოთვლის მეთოდები.

ტრადიციული შეხედულების საპირისპიროდ, ჩემის აზრით, წარმოების ნივთობრივი ფაქტორების მსგავსად სამუშაო ძალისთვისაც შეიძლება განხილული იქნას ერთდროული და მიმდინარე დანახარჯების მაჩვენებლები. სამუშაო ძალის, როგორც ინვესტირებული რესურსის ფორმას წარმოებაში გამოყენებული ერთობლივი სამუშაო ძალის ღირებულება, ანუ ხელფასის წლიური ფონდის ის ნაწილი ღებულობს, რომელიც საბრუნავი საშუალებების წრებრუნვაში მონაწილეობს და შესაბამისად თავისი ბუნებით **ინვესტირებულ ხელფასს** წარმოადგენს.

სამუშაო ძალის, როგორც ინვესტირებული რესურსის კატეგორიის განხილვის საფუძველს შემდეგი არგუმენტები იძლევიან:

პირველი, ძირითადი კაპიტალის ამოქმედების მსგავსად კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადებისათვის საჭიროა განსაზღვრული რაოდენობის ინვესტიციები –მატერიალური რესურსები, სასწავლო ტექნიკა, ფულადი სახსრები და სხვა;

მეორე, სამუშაო ძალა ძირითადი კაპიტალის მსგავსად ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ფუნქციონირებს წარმოების პროცესში და განიცდის როგორც ფიზიკურ, ისე მორალურ ცვეთას. სამუშაო ძალის ფიზიკური ცვეთა უნდა გავიგოთ როგორც მისი მფლობელის ფიზიკური და ინტელექტუალური უნარის დაქვეითება ფიზიოლოგიური დაბერების კვალობაზე, ხოლო მორალური ცვეთა უფრო მაღალკვალიფიციურ მუშაკთა ახალი თაობის მომზადებას გულისხმობს;

მესამე, როგორც ძირითადი კაპიტალი, ისე სამუშაო ძალა კვლავწარმოების პროცესს ექვემდებარება. ფიზიკურად გაცვეთილი ძირითადი კაპიტალი აღდგება ამორტიზაციის ფონდის, ხოლო ფიზიკურად გაცვეთილი სამუშაო ძალა, ხელფასის საფუძველზე.

ამრიგად, წარმოების პროცესში ფუნქციონირებადი სამუშაო ძალის ღირებულების დახასიათებისთვის დახარჯული და ინვესტირებული ხელფასის ცნებების გამოყენების რეალური თეორიული საფუძველი არსებობს.

ინვესტირებული ხელფასი ხელფასის წლიური ფონდის ის ნაწილია, რომლის დიდი ნაწილი განიცდება ფირმის საბრუნავ საშუალებებში და მასთან ერთად ასრულებს წრებრუნვით მოძრაობას.

ინვესტირებული ხელფასის წრებრუნვის დრო საბრუნავ საშუალებათა ერთი ბრუნვის დროს ემთხვევა. დროის ეს მონაკვეთი სამ ნაწილად იყოფა: **დროის პირველ მონაკვეთში ინვესტირებული ხელფასი წარმოდგენილია შრომის ანაზღაურებისათვის განკუთვნილი ფულადი სახსრების მარაგის ფორმით, რომელიც ბანკში ფირმის ანგარიშზე იმყოფება. დროის მეორე მონაკვეთში იგი უშუალოდ მონაწილეობს წარმოების პროცესში, თანდათანობით შედის დაუმთავრებელი წარმოების ღირებულებაში და მაქსიმალურ მნიშვნელობას საწარმოო ციკლის დასასრულს აღწევს, რომელსაც საქონელი მზა სახეს იღებს. დროის მესამე მონაკვეთში ინვესტირებული ხელფასი მზა საქონლის მარაგის ღირებულებაში აისახება.**

ინვესტირებული ხელფასის სიდიდე შეიძლება გავიანგარიშოთ ხელფასის წლიური ფონდის შეფარდებით ერთ წელიწადში საბრუნავი საშუალებების ბრუნვათა რიცხვთან ანუ ბრუნვის სიჩქარესთან:

$$W_J = \frac{W_t}{n}$$

სადაც, W_J – ინვესტირებული ხელფასია; W_t – ხელფასის წლიური ფონდია; n – საბრუნავ საშუალებათა ბრუნვის რიცხვი.

თავის მხრივ, საბრუნავი საშუალებების ბრუნვათა რიცხვი გაიანგარიშება ფირმის მთლიანი შემოსავლის გაყოფით საბრუნავ საშუალებათა საშუალო წლიურ ნაშთზე:

$$n = \frac{TR}{K_o}$$

სადაც, TR – ფირმის მთლიანი ფულადი შემოსავალია; K_o – საბრუნავ საშუალებათა საშუალო წლიური ნაშთი.

ამ პირობებში ინვესტირებული ხელფასი შემდეგი ფორმულით განისაზღვრება:

$$W_J = W_t : \frac{TR}{K_o} = \frac{W_t \cdot K_o}{TR}$$

ინვესტირებული ხელფასის ცნების შემოღება შესაძლებლობას ქმნის ერთიან განზომილებაში მოვიყვანოთ კაპიტალი და სამუშაო ძალა და ამ საფუძველზე უფრო ღრმად გამოვიკვლიოთ წარმოების ფაქტორული შედგენილობა, ეკონომიკური სისტემის განვითარების ტენდენციები, წარმოების ეფექტიანობის ცვლილების კანონზომიერებანი და სხვა.

საბრუნავი საშუალებებიდან ინვესტირებული ხელფასის გამოყოფის მიუხედავად, წარმოების ფაქტორთა ღირებულებითი შედგენილობის შესწავლას ის გარემოება ართულებს, რომ საბრუნავ საშუალებებში ინვესტირებული ხელფასი თავისთავად რჩება. ამიტომ საკითხი ისმის შრომის დანახარჯებისაგან მისი გასუფთავების შესახებ, რაც შესაძლებელია საბრუნავ საშუალებათა ღირებულებიდან ინვესტირებული ხელფასის ოდენობის გამოკლებით. საბრუნავ საშუალებათა ახალ მაჩვენებელს შეიძლება **წმინდა მატერიალური საბრუნავი საშუალებები** ვუწოდოთ.